

Jednou ze zásadních otázek marxistického zkoumání vědy je otázka souvislosti teoreticko-metodologických základů vědy se společenskými předpoklady a podmínkami jejího rozvoje. V širokém záběru této problematiky se spojují postupy různých speciálně vědních disciplín s filozofickým zkoumáním. Jakým způsobem je nakonec možné sladit ony různé oborové přístupy zabývající se vědou ve výzkumný program, který by se opíral o jednotný teoretický koncept a byl by schopen poskytnout zdůvodněné a uvážené odpovědi přesahující již svým zadáním horizont každé speciální disciplíny? V diskusi, která se kolem této problematiky rozvinula, se zřetelně prosadila snaha vypracovat specifický marxistický komplexní přístup k vědě, jenž by díky svému filozofickému založení a konkrétním empirickým poznatkům umožnil osvětlit poznávací úlohu soudobé vědy v reálných tvarech a skutečné souvislosti se společenskými předpoklady, v jejichž rámci, ovšem dějinně proměnlivém, se moderní věda vyvíjí [Kelle 1977].

V důsledku tohoto úsilí lze z metodologického hlediska vysledovat postupnou změnu v základním přístupu k vědě, kterou lze charakterizovat tím, že věda již není považována především za součást společenského vědomí – nadstavby a stále častěji je vymezována jako systém společenských činností.

Jak vysvětlit uvedenou změnu? Lze uvést praktické a dobové okolnosti potvrzující, že tato změna teoretického přístupu odpovídala nové společenské zkušenosti a hospodářské strategii rozvoje socialistické společnosti. Odrazily se v ní nové společenské úkoly i praktická zkušenost z uplatňování vědeckotechnického rozvoje. V teoretické rovině se potom ukázalo, že omezení vědy na součást nadstavby nedostatečně zachycuje její význam v materiální praxi. Analýzy, které se zabývaly podílem vědy na proměnách společenské praxe, z toho důvodu formulovaly – ať již explicitě nebo implicitě – takové pojetí, pro něž se praktická účast vědy na materiálním životě společnosti stala podstatným určením vědy samé. V úvahách tohoto druhu se tak odrazila starost doby – spojit rozvoj vědy s budoucností socialistické společnosti.

Z teoretického hlediska nebylo pojetí vědy jako systému společenských činností pro marxistické myšlení nějakou „převratnou novinkou“. O pojetí struktury společenských činností se opírá výzkum zákonitostí společenského a dějinného rozvoje, a tak se „přirozeně“ uplatnil tento přístup také v otázkách týkajících se souvislosti vědy s dějinným vývojem společnosti. Metodologická přitažlivost kategorie činnosti pro marxistické pojetí vědy spočívá zřejmě v tom, že tato kategorie umožňuje pochopit vědu jako součást celku společenské přetvářecí činnosti a vyhovuje tak důležitému požadavku kladenému v tomto bodě na marxistický přístup.

Důraz na pojetí činnosti při komplexním výzkumu vědy vedl navíc k tomu, že vzrostla úloha speciálně vědního a oborového výzkumu vědy. Není v tom žádný paradox. Pojetí činnosti se stává hlediskem spojujícím různé disciplinární přístupy k vědě a vytváří tak půdu pro její komplexní výzkum. Přitom ovšem každá disciplína užívá této kategorie v metodologickém horizontu svého oboru

a nemůže jinak. Komplexní výzkum vědy tato specifika nemůže rušit, neboť jeho předmět se „rozpadá“ do předmětů jednotlivých oborů. Obecná metodologická východiska komplexního výzkumu vědy proto mohou být zajištěna pouze při zhodnocení a využití teoretické zkušenosti speciálně vědního výzkumu vědy. Sotva mohou být dedukována nějakým „čistým“ způsobem z kategorií samých, ať jde o nadstavbu nebo jiné. Z toho důvodu je důležité rozvíjet empirické poznání reálných podmínek rozvoje vědy, což vzhledem k rozsáhlé institucionalizaci vědy v socialistických zemích je požadavek reality samé. Domníváme se přitom, že takové empirické poznání je také nezbytným předpokladem filozofické reflexe, která se chce dostat k reálným příčinám věci.

V této stati nás zajímá, jakým způsobem, na základě jakého teoretického konceptu je možno provést analýzu základů vědy, která by jednak položila váhu na speciálně vědní výzkumy vědy, ale zároveň by se nevzdávala obecně metodologického hlediska při zkoumání poměru základů vědy k dějinné praxi. Pokusíme se na tyto otázky odpovědět s využitím vlastních Marxových teoretických analýz.

Jedním z takových významných a široce diskutovaných teoretických konceptů se stalo pojetí vědy jako společenské výrobní síly. (1)

Hlavní přednost tohoto přístupu spočívá v tom, že ohniskem zkoumání se přímo stává úloha vědy v materiálním životě společnosti, včetně problematiky jejích společenských předpokladů a důsledků v reprodukčním hospodářském cyklu. Abychom zachytili hlavní motivy těchto úvah, rozebereme blíže jeden starší výklad [Volkov 1971]. Jde nám o obecnější charakteristiku přístupu, jež by osvětlila ono novum v pojetí vědy.

H. N. Volkov se ve svém výkladu snaží vyjádřit společenskou a praktickou účinnost vědy. To se projevuje hned v základním vymezení: „Věda to nejsou poznatky samy o sobě, ale činnost společnosti v oblasti tvorby poznatků“ [Volkov 1971: 147]. Autor kritizuje pojetí vědy jako formy společenského vědomí, neboť podle jeho názoru vyjadřuje statické pojetí vědy, ve kterém věda je něco daného, je to suma poznatků. Nepopírá ovšem oprávněnost takového pojetí, pouze akcent se mění. Věda se částí nadstavby stává teprve tehdy, když prakticky ověřené poznatky jsou zaznamenány v učebnicích. Tento aspekt vědeckého poznání však nemá být považován za základní určení vědy. Jinak se ztratí onen „životný“ ráz, který má věda jako laboratorní a experimentální práce. Pro vědu je proto podstatné, že „vždy existuje v materiálně ztělesněných formách, jako odvětví společenské činnosti, jako tvorba poznatků má svůj materiální objekt...“ [Volkov 1971: 147–150].

Autor klade velký důraz na myšlenku, že věda je odvětvím materiální činnosti společnosti. Zdůvodňuje tak své pojetí technologického způsobu výroby, jehož zásadní proměna v současnosti je spojena právě s rozhodujícím podílem vědy v materiální praxi, tedy s přeměnou vědy ve společenskou výrobní sílu. Na tomto základě potom odvíjí své úvahy o technologických a odvozeně také o sociálních perspektivách moderní společnosti. H. N. Volkov rozpracovává tento přístup do syntetické podoby ve své pozdější práci, kde vymezuje vědu takto: „Věda... je výzkumná společenská činnost zaměřená na výrobu nových

(1) Tento přístup vychází z Marxových úvah o vědě formulovaných v rukopisech z padesátých let. Tyto analýzy se však nakonec soustředily na vědu jako ekonomický faktor, takže činí např. podle našeho názoru potíže vysvětlit, proč by měl vztah vědy k ekonomice být vztahem bezprostředním, jak by plynulo z určení vědy jako bezprostřední výrobní síly. Navíc se poněkud vytrácí souvislost s Marxovými myšlenkami o emancipaci individua a jeho všestranném rozvoji. Podrobněji se k této otázce dostaneme později.

poznatků...“ [Volkov 1976: 142]. Stává se přímo částí reprodukčního cyklu společnosti a tento moment je pojat jako její určení.

Uvedený přístup si ovšem neklade za cíl metodologickou analýzu základů vědy; usiluje o zachycení podílu vědy na materiálním životě společnosti. Nás tento přístup zajímá z toho hlediska, jaké pojetí základů vědy implicitně přináší. Ukazuje se, že toto „činnostní“ pojetí základů vědy je jednostranné, neboť se v něm vytrácí specifika vědeckého poznání samého. Jestliže určení vědy omezíme na její praktický efekt, sotva zachytíme vlastní předpoklady vědeckého poznání nutné také pro praktickou a technickou aplikaci. V uvedeném pojetí věda vystupuje jako součást materiální praxe a do jejího určení se dostávají pouze ty momenty, které jsou odvozeny z podmínek reprodukce společenské výroby. Marx — pravda — ukázal, že vědecké poznání vstupuje do reprodukčního cyklu a je tak „podřízeno“ podmínkám reprodukce, ale zároveň odhalil, že poznání má svůj původ mimo reprodukční cyklus a je podmíněno strukturou činností, jež se odlišuje od struktury tvořené ekonomickou prací. (2)

V diskusi o souvislostech praxe s rozvojem vědeckého poznání a o praktických základech vědy se uplatnilo množství přístupů a teoretických pojetí, takže jejich přehled, který by snad měl sloužit při hledání sjednocujícího stanoviska, bude nutně neukončený a vždy sporný. Lze uvést například: „Věda je současně systémem poznatků, teoretických tvrzení a metod, formou společenského vědomí, všeobecným duchovním produktem společenského rozvoje, specifickou oblastí společenské dělby práce i nástrojem řízení společenského rozvoje... Věda se začíná zkoumat jako bezprostřední výrobní síla, jako složitý dynamický informační systém... i jako předmět řízení“ [Jachiel 1977: 11–12].

S ohledem na takovouto početnou množinu určení lze s uvedeným autorem jenom souhlasit, když tvrdí, že je nezbytné vypracovat teoretické východisko, které by umožnilo pochopit vzájemný vztah a poměr těchto rozmanitých určení, jež mají platit o jednom reálném, byť komplexním fenoménu. Jelikož se jedná o zachycení společenských souvislostí rozvoje vědy, včetně jejich praktických a teoretických předpokladů, zdá se, že by hledanou teoretickou základnu pro analýzu systému vědeckých činností mohla poskytnout sociologie vědy. V tomto směru také N. Jachiel dále rozvíjí svoji koncepci: Ukazuje, že sociologie vědy zkoumá vědu jako specifickou formu lidské činnosti, jako „tvořivý proces získávání nových poznatků“. Pro vymezení vědy to však není dostatečné; dodejme jenom, že není jasné, jak může sociologie vědy zkoumat novost poznatků. Aby se autor vyhnul jednostrannosti, dodává, že „vědu je možné charakterizovat také jako systém poznatků...“ Nakonec formuluje „souhrnné“ vymezení: „Věda není jednoduše systém poznatků, ale systém poznatků, který se vyvíjí, a zároveň je specifickou formou společenské výroby, specifickou lidskou činností“ [Jachiel 1977: 13–14].

Tímto způsobem se nakonec N. Jachiel dostává k běžně užívanému určení, že věda je systém poznatků a zároveň systém činností. Toto hledisko, překonávající jednostrannou absolutizaci některého z obou aspektů vědy, přesto nedostačuje k vytvoření jednotné teoretické a metodologické báze komplexního výzkumu praktických základů a společenských souvislostí rozvoje vědy. Nevysvětluje totiž souvislost mezi oběma základními aspekty vědy. Jejich spojení v souhrnném určení je pouze formální. Není ani jasné, jak by mohla sociologie vědy přispět ke zkoumání vědy jako systému poznatků. Vůbec vzniká otázka,

(2) Srov. např. [Marx 1980: 106]. Podrobněji viz diskuse o pojetí vědy jako všeobecné práce.

zda je možno na bázi sociologie vědy konstituovat komplexní výzkum vědy, včetně metodologických otázek jejích základů.

Můžeme poukázat na zajímavý pokus o řešení této otázky, tentokrát spojený s využitím obecnějších metodologických principů systémového přístupu [Zvo-rykin, Žirická 1978]. Podle tohoto pojetí je věda systémem, který se skládá ze tří subsystémů: 1. Věda jako systém vědeckého poznání; 2. věda jako vědecká činnost; 3. věda jako podsystém společenských podmínek. V kontextu těchto tří určení by mělo být možné vypracovat celistvé pojetí vědy, které by se zřejmě mohlo opírat o sociologii vědy, neboť věda jako podsystém společenských podmínek představuje obecné určení vědy.

Na půdě systémového přístupu je možno tímto způsobem uspořádat rozmanité disciplinární přístupy k vědě. Domníváme se však, že odhalení teoreticko-metodologických základů vědy v souvislostech společenské praxe vyžaduje nejen formulaci problému, ale i zkoumání reálných vztahů dějinně praktické souvislosti obou hlavních oblastí lidské aktivity — teorie a praxe. Metodologickým východiskem zde je obecná teorie struktury společenských činností, která staví na nezjednodušujícím pojetí dějinné skutečnosti. Historicko-materialistické hledisko je tak východiskem, ale zároveň také pointou zkoumání praktických základů a společenských souvislostí vědy.

Stejně jako se filozofické zkoumání praktických základů vědy nezbytně opírá o speciálně vědní poznání, je třeba při hodnocení metodologické kompetence pojetí činnosti v dané oblasti uvažovat nejen obecně filozofickou rovinu, ale také úroveň speciálně vědních disciplín. Ve stručném naznačení problematiky začneme právě jimi, abychom skončili svou diskusí teoretické kompetence pojetí činnosti na filozofické rovině zkoumání.

Sociální interakce, společné jednání, komunikace, tvořivost, sociální role ve vědeckém kolektivu, mobilita ve vědě, vědecké instituce a jejich struktura apod., to jsou témata, na nichž rozvíjí své pojetí vědecké činnosti psychologie i sociologie vědy; metodologický význam pojetí vědy jako systému činnosti je zde zřejmý. Stejně tak výzkum ekonomických procesů ve vědě a vůbec celá problematika plánování a řízení vědy staví na marxistickém pojetí zprostředkování společenských činností.

Podrobnější rozbor je však třeba věnovat historii vědy a metodologii vědy, neboť u těchto disciplín se objevují meze „činnostního“ pojetí vědy.

Co se týče historie vědy, nevyčerpává se ovšem vylíčením historických a společenských okolností vědeckého objevu nebo životního běhu význačného vědce, popřípadě vědecké školy nebo instituce. Nejedná se pouze o popis událostí, ale o jejich pochopení. Z toho důvodu je pro uvedenou disciplínu z metodologického hlediska důležité marxistické pojetí společenské podmíněnosti a zprostředkování společenských činností. Jenom na takovém základě je možno vědecké události zachytit v širších společenských souvislostech a osvětlit tak vztah vědy k dějinnému pohybu společnosti.

Historie vědy však nevystačí pouze s objasněním společenských podmínek a předpokladů rozvoje vědy. Neobejde se bez pochopení vlastních argumentů a důvodů, které nějaká teorie uváděla ve prospěch své platnosti. Neúplným zůstane například výklad, jak Einsteinova teorie relativity dosáhla uznání vědecké komunity za dramatických peripetií vědeckých kariér a za vlny individuálních a společenských emocí, jestliže se nevysvětlí radikální zlom ve vědeckém myšlení, který tato teorie přinesla.

Na druhé straně zase nelze redukovat historii vědy na nějaký druh metodologické analýzy vědeckého myšlení, který by zkoumal vědeckou správnost jednotlivých teorií nebo objevů. Tato disciplína přijímá dějinně ustavenou podobu

vědeckého myšlení za danou a neproblematizuje ji. Jestliže například zkoumá antickou vědu, je jasné, že předmětem jejího zájmu bude tehdejší dějinná podoba vědy, která nebude zpochybňována, i když se naprosto odlišuje od moderní matematické přírodovědy a ani nesplňuje a nemůže splňovat její požadavky na správnost vědecké dedukce.

Metodologický rámec, který pro zkoumání vědy poskytuje analýza společenských činností, je zde vázán na analýzu jiného druhu, která se ptá na správnost a pravdivost vědeckého myšlení. V jejich vztahu se vyjasňuje metodologická kompetence pojetí vědy jako systému společenských činností v sociologické analýze.

Rozbor systému činností umožňuje teoreticky zachytit základní souvislosti zprostředkování předpokladů a výsledků společenského jednání. V souvislosti, návaznosti a vzájemné podmíněnosti společenského jednání, které lze v základních momentech kategoriálně určit, se ustavuje struktura činností nesená potřebami, hodnotami a zájmy. Můžeme ji nazvat sociální racionalitou. Analýza systému činností, kterou lze v konkrétních empirických tvarech provádět právě na půdě sociologie, se tak stává metodologickým nástrojem pro zachycení sociálně ustavené a sociálně platné racionality. Věda jako moment společenské praxe a jako oblast životních aktivit je samozřejmě také součástí takto ustavené sociální racionality. Z toho důvodu lze prostřednictvím sociologické analýzy zkoumat podmínky a mechanismy sociální platnosti vědeckých činností. Tímto způsobem lze dojít až k vysvětlení sociální platnosti vědeckých teorií. Odhalují se tak důležité souvislosti společenského dopadu určité teorie i důvody její úspěšné či neúspěšné odezvy, dokonce je možno na takovém základě posuzovat schopnost nějaké teorie stát se materiální a praktickou silou v životě společnosti.

Vysvětlení sociální platnosti vědy však nepostihuje jeden důležitý rys vědeckého myšlení, spadající tradičně k tématům metodologie vědy. Neumožňuje zhodnotit:

- a) nárok určité teorie na pravdivost, jelikož ze sociální platnosti teorie ještě neplyne její pravdivost;
- b) zda platnosti dané teorie odpovídá také její správnost, tj. to, zda byla odvozena v souladu s pravidly vědecké dedukce, které lze stanovit logickou analýzou.

Zdá se tedy, že analýza systému činností nachází v metodologii vědy meze svého uplatnění. Její možnosti se zdají být ohraničeny problematikou sociální racionality vědy. Jako bychom se příliš nedostali za určení, že věda je systém činností a zároveň systém poznatků.

Marxistická metodologie vědy, která přichází s otázkou praktických základů vědění, se však nemůže obejít bez odhalení reálných souvislostí dějinných podob vědy s odpovídajícím způsobem společenské praxe. Neomezuje se tím ovšem na otázky sociální racionality, a to ani v pozitivním, ani v negativním smyslu: nehledá přímý vztah mezi formami vědeckého myšlení a typy společenské praxe; neznamená vyloučení sociální racionality z metodologických zkoumání vědy a její proměnu v téma sociologických analýz sociálních regulativů vědeckého jednání. Problematika praktického základu vědění není shodná se sociologicky pojímanou problematikou sociální racionality a vystupuje jako téma filozofické analýzy vztahu teorie a praxe.

Praxe není „jenom“ kritérium pravdivosti vědy, jež může ostatně ve vulgarizující představě označovat pouze následnou aplikaci již dokázané a „hotové“ vědecké teorie. Praxi je třeba počítat k samotným předpokladům vědeckého poznání, které i v kognitivní rovině vědy prokazují svůj vliv. Tímto způsobem

se otevírá ryze filozofická problematika onto-praxeo-logických základů vědy [Zelený 1982: 16 an: Mikulinskij, Richta 1982: 314 an].

Tato problematika zahrnuje otázku praktických a společenských základů vědeckého myšlení, zkoumanou na poměru mezi dějinně ustavenou strukturou společenské skutečnosti a odpovídající podobou vědeckého myšlení. Onto-praxeo-logické základy přesahují ovšem úroveň explicitní formulace jednotlivé teorie až k jejím souvislostem světonázorovým a filozofickým. Není možné je zachytit na úrovni jednotlivé vědecké teorie ani prostředky takové teorie, neboť tyto předpoklady nepatří k těm, které si jednotlivá vědecká teorie sama formuluje. Lze se k nim dostat pouze pomocí filozofické interpretace dané teorie. Jedná se o taková určení skutečnosti, která se v daném dějinném způsobu vědy ukládají v nejobecnější rovině formulované teorie. Teprve tehdy, když vědu v celku pochopíme jako určitý dějinný způsob teoretického osvojování světa [Marx 1971: 55], vystoupí jako problém otázka vztahu, který má daná dějinná podoba vědy ke společenskému způsobu materiálního přetváření světa. Jako určení toho, jaká je skutečnost pro vědu, jsou tyto předpoklady teoretickou obdobou skutečných poměrů. Ve vztahu ke skutečnosti, kterou vyjadřují, se odráží daný dějinný způsob materiálního osvojování přírody. V obou oblastech produkce tkví z tohoto hlediska stejný dějinný poměr k přírodě a k lidem. V rovině teoretických základů vědy se jedná o základní určení skutečnosti, jak vystupuje pro vědu. Přitom jsou to taková určení bytí, která jsou dějinně zprostředkována. Proto je označujeme jako onto-praxeo-logické základy vědy.

Po této obecné formulaci problému zbývá otázka, zda lze v Marxově myšlenkovém odkazu nalézt teoretický koncept, který by umožňoval vyjádřit naznačenou problematiku detailněji? V marxistické diskusi o základech vědy a jejich vztahu ke společenské praxi se objevil přístup opírající se o Marxovo vymezení vědy jako všeobecné práce. Zdá se, že se jedná o plodný myšlenkový impuls. Pokusíme se proto zhodnotit, zda otázky, které se v jeho rámci řeší, lze považovat za výpovědi o onto-praxeo-logických základech vědy [Marx 1980: 106; Mikulinskij, Richta 1982; Bibler 1983; Laitko 1979; Mocek 1980; Ruben 1978].

Úvahy v této diskusi oscilují kolem vymezení vědy jako sféry duchovní produkce, v níž věda představuje specifický teoreticko-praktický způsob osvojování světa vedle materiálního osvojování při současném vzájemném zprostředkování obou sfér společenské práce.

Přístupy jsou však značně rozdílné, pokusíme se proto tento důležitý marxistický koncept praktických základů vědy podrobněji osvětlit.

Marxovo vymezení vědy jako všeobecné práce považují někteří vlastně za jakousi definici vědy, takže v tomto smyslu je věda podřazena obecnému pojmu práce a její specifikace spočívá v tom, že jde o *všeobecnou* práci [Pošechonov 1968]. Tento přístup se však podle našeho názoru musí vyrovnat s obtížnými rozpory. Lze totiž ukázat, že Marx o všeobecné práci hovoří nejen v souvislosti s vědeckou prací (vůbec lze říci, že pojetí všeobecnosti práce hraje v Marxově pojetí praxe zásadnější a obsažnější roli, než by plynulo z jejího spojení pouze s vědou). Navíc je v tomto rámci obtížně řešitelná otázka materiálnosti vědecké práce. Jí se díky podřazení pod Marxovo vymezení práce provedené v Kapitálu rozumí především působení na smyslovou látkovost věcí, takže vědeckou prací by byla pouze manipulace s materiálními předměty v laboratoři, což je zřejmé zjednodušení. Nemůžeme tak snadno přijmout myšlenku, že by ve vědě vystupoval nějaký vědec „proti přírodní látce jako přírodní síla“ [Marx 1978: 184], jak by podle našeho názoru plynulo z takového myšlenkového postupu.

Všeobecný charakter práce si vyžaduje zvláštní explikaci. Marx o něm hovoří v širších souvislostech, než je případ vědy. Všeobecnost práce znamená, že individuálně vynakládaná práce ztrácí svůj parciální, zvláštní charakter, i když nikoli v tom smyslu, že by jako individuální přestala existovat a rozplynula se v nějakém nadsmyslovém obecně. Jako práce individuální a smyslově zaznamenatečná se stává nositelem a zprostředkovatelem obecné souvislosti, všeobecné vzájemnosti prací. Z toho důvodu nemůže překvapit, když Marx uvádí, že také práce nutná na výrobu peněz má všeobecný charakter. (3)

Peníze jsou, jak je ostatně známo, všeobecným ekvivalentem světa zboží. Proto má práce nutná na jejich výrobu tento všeobecný charakter v sobě. Vzniká však otázka, zda má všeobecný charakter pouze práce na výrobu peněz, tedy práce, u níž je toto všeobecné určení již počáteční podmínkou?

V Marxově analýze forem hodnoty v podmínkách zboží výroby můžeme nalézt odpověď: všeobecný charakter práce není dán tím, že by práce individuální (v daném případě soukromá) měla být od počátku prací všeobecnou (to by šlo o rozdíl bezprostředně všeobecné práce a práce všeobecně zprostředkované), ale všeobecnost práce je v podmínkách zboží výroby určena a vyjádřena hodnotou, kterou taková individuální, konkrétní práce vytváří. Jinak řečeno, všeobecnost není dána bezprostředním spojením individuálního s obecným, ale charakterizuje vůbec způsob spojení individuálního s obecným, který je vždy dějinně různý a společensky rozdílný. V případě zboží výroby proto má práce všeobecný charakter v té míře, jak je *směnitelná* za práce ostatní.

Ve výrobě „na základě směnných hodnot“ všeobecnost práce spočívá v jejím společenském zprůměrování prostřednictvím hodnoty. Hodnotová skutečnost, kterou taková práce vytváří, proto představuje a charakterizuje dějinný způsob utváření všeobecnosti práce v podmínkách zboží praxe. Tato dějinná podoba všeobecnosti práce je tématem Marxovy analýzy forem hodnoty v Kapitálu, o níž se zde opíráme [Marx 1978: 63 an.].

Hodnotovou předmětnost (Wertgegenständlichkeit) zde Marx zásadně odlišuje od smyslové předmětnosti, která tvoří „naturální formu věcí“. Hodnotová předmětnost věcí vystupuje jen ve vzájemném, společenském poměru věcí a nenacházíme v ní „ani atom přírodní látky“. Společenská existence věcí, jejich vzájemný vztah jako zboží, skrývající ovšem vztahy mezi lidmi, není žádný pomysl, ale musí mít a také má své věcné vyjádření. Tím je zvěcnělá hodnota (Wertding), která tvoří „existenční formu hodnoty“ [Marx 1978: 63, 66].

Souvislost mezi hodnotovou předmětností a zvěcnělou hodnotou se vyjeví, analyzujeme-li směnu jako společenský vztah věcí. V ní ten z produktů, který stojí v ekvivalentní formě hodnoty, tj. ten, *za něž* se směňuje, slouží k vyjádření hodnoty prvního, je tedy zvěcnělou hodnotou. Ekvivalentem všeobecného rozsahu, tedy všeobecným ekvivalentem jsou, jak známo, peníze. Ty proto představují zvěcnělou hodnotu světa zboží a ztělesňují všeobecnost vzájemné práce ve zboží praxi. Navíc je důležité si uvědomit, že ve směně se *nevyjadřuje* hodnota zvěcnělé hodnoty (peněz), ale naopak hodnota produktu, *kteřý* se směňuje. Je to jeho vlastní hodnotová předmětnost, která se tímto způsobem vyjadřuje ve vztahu k celému světu zboží. Hodnotová předmětnost vyjádřena v této celkové souvislosti tvoří hodnotové bytí (Wertsein) [Marx 1978: 66].

(3) „Práce na základě směnných hodnot právě předpokládá, že ani práce jednotlivce, ani jeho výrobek nejsou všeobecné bezprostředně; že výrobek dosáhne této formy až na základě předmětného zprostředkování pomocí peněz...“ [Marx 1971: 129]. „Peníze jsou pracovní dobou jako všeobecný předmět, nebo zpředmětnění všeobecné pracovní doby, pracovní doba jako všeobecné zboží“ [Marx 1971: 125].

Hodnotové bytí proto charakterizuje vůbec dějinnou podobu všeobecnosti lidské práce v podmínkách zbožní praxe.

Marxova myšlenka, že práce ve svém všeobecném charakteru, tj. společenském významu tvoří hodnotovou skutečnost odlišnou od smyslové skutečnosti jejího konkrétního vynakládání, je pro nás důležitá, neboť umožňuje pochopit:

- a) proč je třeba všeobecnou práci zásadně odlišovat od společenské souhrnné práce, která je agregátem všech individuálních (zde soukromých) prací pojatých v jejich konkrétním průběhu [Marx 1978: 87]; (podotýkáme jen, že se jedná o odlišnost stejného druhu, jako je rozdíl mezi hodnotovou předmětností a smyslovou předmětností, nebo hodnotou a užitnou hodnotou);
- b) to, že všeobecná práce může mít různý dějinný tvar v různých typech společenské praxe — v případě zbožní výroby má podobu hodnoty.

V souvislosti s tím, co bylo dosud řečeno, je třeba blíže vyjasnit pojetí všeobecnosti vědecké práce. Předně je třeba říci, že Marxovo vymezení vědy jako všeobecné práce nemá nijak okrajový význam. V zásadě obdobnou tezi nacházíme již v Márxově kritice Hegelovy filozofie práva [Marx 1956: 291]. A to dokazuje, že myšlenka všeobecného charakteru vědecké práce byla Marxovi vlastní již od počátku jeho filozofování a zůstala nedílně spojená s obsáhlou problematikou společenských a obecných struktur lidského jednání.

Všeobecný charakter vědecké práce znamená, že každou individuální vědeckou práci lze provádět od počátku pouze ve spojení s výzkumnou prací současníků a také předchůdců [Marx 1980: 106]. V této spolupráci vzniká strukturální souvislost výzkumu, která se opírá o vzdělání a o teoretické osvojení poznatků a objevů v daném vědeckém oboru. Odlišuje se tím od přímé spolupráce ve výrobě. Z toho důvodu je zřejmé, že ve vědě se všeobecný charakter práce utváří jiným způsobem než u práce v materiální výrobě. Abychom mohli také v případě vědecké práce uvádět, že vytváří hodnotovou skutečnost (což by nemělo být nic zarážejícího, neboť se běžně hovoří o hodnotách ve vědě, takže před marxistickou filozofií vědy stojí úkol vyjasnit jejich ontologické základy v praxi vědecké obce), musíme objasnit rozdíl mezi hodnotovou skutečností ekonomické práce a mezi všeobecným charakterem práce vědecké.

Hodnotová skutečnost ve zbožní praxi označuje strukturu vzájemnosti soukromých prací ustavenou jako jejich společenský *průměr*, tato struktura přitom vystupuje jako *abstrakce* od jejich konkrétního a individuálního významu [Marx 1978: 88]. Z toho důvodu mají individuální práce k této struktuře, jež vyjadřuje jejich obecnou souvislost, pouze abstraktní vztah. Tento dějinný způsob spojení individuální práce s jejím všeobecným významem Marx označuje jako „omezení činnosti na abstrakci činnosti“ [Marx 1974: 326]. To znamená, že individuální práce nemá v celkové souvislosti (jako hodnotová skutečnost) žádný význam, jenž by byl podmíněn její specifičností a užitnou hodnotou, ale svého společenského uznání dosahuje pouze jako nespecifická schopnost práce, jako fyzická síla. Redukce činnosti na její abstrakci se tak stává charakteristikou hodnotové skutečnosti, kterou vytváří zbožní praxe. Ale platí také pro její rozvinutou, kapitálovou podobu, v níž se jako jedno ze zboží objevuje člověk a kde dějinná praxe je založena na prodeji a vykořisťování pracovní síly tohoto zboží — dělníka. Marx tuto souvislost odhaluje jako redukci člověka na proletáře [Marx 1976: 55, 59 an.].

Uvážíme-li tyto závěry, je zřejmé, že vědecká práce nevytváří hodnotovou skutečnost tohoto druhu. U ní záleží nikoli na zprůměrování individuálního výkonu, ale právě na tom, že konkrétní výkon, jakým je objev nebo poznatek, nemůže být dosažen bez osvojení si obecného poznávacího bohatství daného

oboru nebo výzkumného směru. Vědec usilující o rozšíření poznávacího horizontu musí mít tuto obecnou souvislost své práce stále před očima a lze říci, že je vůbec podmínkou jeho individuálního a konkrétního výkonu. Můžeme však z toho usuzovat, že všeobecnost vědecké práce má podobu hodnotové skutečnosti?

Pro zodpovězení této otázky je nutné objasnit, zda Marxovu analýzu forem hodnoty, a tedy hodnotové skutečnosti lidského jednání ve zbožní praxi, lze využít také při zkoumání jiné praxe než ekonomické, například při zkoumání onto-praxeo-logických základů vědy. Touto formulací problému se přibližujeme k závažnému tématu současných diskusí v marxistické axiologii. Také zde se řeší otázka, zda lze vybudovat teorii hodnot na metodologickém základě Marxovy analýzy hodnoty [Světlý 1978; Brožík 1976].

Marx ovšem hodnotovou skutečnost vztahuje pouze k práci „na základě směnných hodnot“. To je dáno tím, že hodnotu kategoriálně určuje jako společensky průměrné množství abstraktní práce. Jelikož všeobecný charakter *vědecké* práce nemá tuto abstraktní strukturu spojení individuálního s obecným, není důvodu hovořit u vědecké práce o hodnotové skutečnosti. Vždy lze prostě uvést, že hodnota ve vědě a v ekonomii znamená něco jiného.

Na druhé straně má však Marxova analýza forem hodnoty metodologický význam pro každý pokus zachytit všeobecnou strukturu určitého typu činnosti. A právě sem směřuje samotné Marxovo vymezení vědy jako všeobecné práce. Jestliže hodnotovou skutečnost neomezíme pouze na hodnotu ekonomickou (tu pochopíme jako specificky dějinnou podobu hodnotové skutečnosti), ale budeme ji vůbec považovat za označení všeobecného charakteru lidské činnosti, který se odlišným způsobem utváří v různých dějinných typech praxe, potom můžeme také všeobecný charakter vědy označit za hodnotovou skutečnost.

K tomu, co bylo dosud uvedeno, přistupuje ještě odlišení vědy jako všeobecné práce od společenské souhrnné práce. To jsme se již pokusili osvětlit a vyplývá to ostatně přímo z Marxova vymezení. Marx však uvádí, že tyto dvě stránky práce vzájemně přecházejí jedna v druhou. Nepojednali bychom dostatečně o pojetí vědy jako všeobecné práci, kdybychom tuto důležitou souvislost ponechali stranou. V této statí ji však můžeme pouze naznačit.

Hovořili jsme dosud především o všeobecném charakteru vědecké práce. Věda, pokud je profesí, je však vždy ještě součástí společenské souhrnné práce. Je zapojena do celku společenského přetváření světa, a přestože se dělbou práce vyčlenila v samostatnou oblast teoretického vztahu ke světu, vždy měla a má své místo v souhrnné společenské práci, v procesech výroby i rozdělování, a to jako specializovaná a konkrétní práce, jejímž cílem je přinést nové poznatky. Patří tedy do souhrnné společenské práce — ať již díky svým implikacím v materiální výrobě, nebo dokonce díky svému začlenění do výrobního procesu jako předpoklad jeho technologických postupů.

Místo vědy v souhrnné společenské práci se ovšem měnilo v souvislosti s dějinným vývojem společnosti, jejího bohatství, v závislosti na technologických postupech výroby i mechanismech hospodářské praxe. Nyní se dokonce hovoří o tom, že se věda stává základnou celého reprodukčního cyklu společnosti. Taková změna je ovšem důležitá a zásadní. Pozoruhodné přitom je, že v Marxově analýze „mechanismu“ vzájemného prolínání vědy jako všeobecné práce s prací souhrnnou nalézáme teoretickou předpověď a určitou interpretaci dějinné změny, kterou nyní označujeme za vědeckotechnickou revoluci. (4)

(4) Srov. zvláště Marxovu analýzu rozvoje fixního kapitálu, in: Rukopisy „Grundrisse“ II, s. 324–344.

Z hlediska našeho tématu, jímž je věda jako všeobecná práce, nás Marxova analýza přivádí k tomu, že je třeba dosavadní výklad prohloubit ve dvou momentech.

a) Všeobecnost vědecké práce získává „novou dimenzi“, když se stává věcí celé společnosti. když jde o zvědeckění výroby a výroba se stává „technologickým uplatněním vědy“ [Marx 1974: 329]. Dochází k tomu, že hodnotová skutečnost vědy začíná v souvislosti s tím, jak výroba získává vědecký charakter, zatlačovat typ všeobecnosti spojený s ekonomickou hodnotou a podmíněný prací „na základě směnných hodnot“. (5) Všeobecnost vědecké práce, tedy její hodnotová skutečnost, začíná převládat v celkové společenské práci. Dokonce lze říci, že teprve nyní se věda stává „skutečně všeobecnou“, máme-li užít vyjádření mladého Marxe. (6) V těchto podmínkách ovšem již nejde tolik o hodnotovou skutečnost vědy, která se rozvíjela na okraji určujících podmínek materiálního života společnosti, a to jako práce výlučná, jež své společenské uznání opírala spíše o ideové „mechanismy“ a duchovní přízeň než o své angažmá ve výrobě.

b) V této souvislosti nabývá na důležitosti otázka, jak se v technologickém uplatnění vědy projevuje hodnotová skutečnost, kterou přináší? Marxovy myšlenky jsou v tomto ohledu výslednicí jeho teoretické rekonstrukce dějinného pohybu kapitálu, v níž byla v celistvé pochopení dějin spojena vědecká kritika kapitálové skutečnosti s odhalením možností lidské emancipace. Analýza pohybu fixního kapitálu a rozbor „mechaniky“ technologického uplatnění vědy poskytly Marxovi jeden z takových konceptů dějinného pochopení. Marx právě v technologickém uplatnění vědy hledá možnosti a předpoklady lidského osvobození, které ovšem nepůsobí nijak automaticky. Důležité je, že Marx právě ve vrcholném panství abstraktní skutečnosti, které do extrému rozvinul kapitál a jemu vlastní hodnotová skutečnost, dokázal odhalit alternativu jiné hodnotové skutečnosti, která je spojena s všeobecnou emancipací společenského individua a opírá se o rozvoj jeho všeobecné produktivní síly. (7)

Uvedené myšlenky jsou ovšem spíše načrtnuty než rozpracovány a nelze ani přehlížet, že se jedná o rukopis, jenž nebyl určen k publikování. Přesto dovedení analýzy technologických procesů až k postižení společenské struktury osvojování přírody z hlediska všeobecného charakteru, který zde materiální práce získává se stalo znakem, jenž marxistickou filozofii zásadně odlišuje od všelijak cizelovaných, ale vždy úzkostlivě na věcnou a technologickou stránku orientovaných buržoazních analýz.

(5) „Tou měrou, jak je pracovní doba — pouhé množství práce — kladena kapitálem jako jediný určující prvek, tou měrou mizí také bezprostřední práce jako určující princip výroby... a kvantitativně se redukuje na menší podíl, kvalitativně pak na sice nepostradatelný, ale podřízený moment ve srovnání s všeobecnou vědeckou prací, s technologickým využitím přírodních věd na jedné straně i ve srovnání s všeobecnou produktivní silou, která vyrůstá ze společenské struktury v celé výrobě...“ [Marx 1974: 330].

(6) Tato myšlenka, že vědecká práce se skutečně všeobecnou stává až ve výrobě, vedla H. Laitka k tvrzení, že „vědecká činnost oddělena od materiální produkce je všeobecnou prací jen co do možnosti“ [Laitko 1979: 98]. Jeho přístup, který správně odmítá koncept všeobecnosti vědy jako jejího definičního určení, však zase podle našeho názoru neumožňuje vysvětlit, proč Marx neuvádí, že věda se všeobecnou prací stává, ale říká, že jí je. A navíc Marx klade vědu jako všeobecnou práci mimo výrobní proces, když má například na mysli její objevy a vynálezy.

(7) „V této proměně se jako hlavní pilíř výroby a bohatství nejeví ani bezprostřední práce, kterou vykonává sám člověk, ani doba, po kterou pracuje, nýbrž osvojování jeho vlastní všeobecné produktivní síly, jeho pochopení přírody a její ovládnutí díky jeho jsoucnou jako společenského organismu — jedním slovem rozvoj společenského individua“ [Marx 1974: 336].

Na závěr je třeba zdůraznit ještě jeden moment, který osvětluje pojetí vědy jako všeobecné práce. Může se zdát, jako by se v tomto vymezení vědy vytratil důležitý motiv Marxova pojetí vědy, jako by totiž toto vymezení ztrácelo ze zřetele, že „věda je akumulované bohatství oddělené od masy pracujících“ [Černý 1982: 84].

Pro kapitálovou praxi a její hodnotovou skutečnost je takovéto určení ovšem podstatné. Věda je v ní skutečně odcizena dělnické třídě. Ztělesněna ve výrobních prostředcích slouží jejímu vykořisťování. Dělníkům vztah k vědě je vztahem odloučenosti, abstrakce a věda je dělníkovi cizí, jako mu zůstává cizí celková společenská vzájemnost, kterou spoluvytváří.

Hodnotová skutečnost spojená s rozvojem vědy jako skutečně všeobecné práce odráží dějinnou změnu této situace. Bylo by však zkreslením Marxových myšlenek tvrdit, že tento proces znamená, že namísto výroby zde bude věda a místo dělníků vědci. To je mylné už z toho důvodu, že věda nemůže nebýt specializovanou činností teoretického osvojování světa; vždy zde bude oblast materiální výměny látek mezi člověkem a přírodou, kterou budou zajišťovat dělníci. Technologické uplatnění vědy předpokládá, že věda se stává věcí a záležitostí dělníků jako bezprostředních výrobců. Jenom oni mohou vědu v materiální práci uplatňovat a využívat.

V podmínkách kapitálové praxe se ovšem nemůže stát, že by hodnotová skutečnost výroby založená na směnných hodnotách byla nahrazena hodnotovou skutečností vědy, neboť by to znamenalo, že dělníci přijali technologické uplatnění vědy za svou věc, jinak řečeno, že začali ovládat a kontrolovat celkovou souvislost výroby, což není možno jinak než zespolečenštěním výrobních prostředků.*) V kapitálové praxi zůstává technologické uplatnění vědy prostředkem vykořisťování dělníků, a tak z hlediska hodnotové skutečnosti, kterou jejich práce vytváří, zůstávají oddělení od vědy, jako zůstávají oddělení od výrobních prostředků.

Tyto souvislosti vstupují do vymezení vědy jako všeobecné práce. Hodnotovou skutečnost a panství abstraktní práce lze dějinně zrušit a technologické uplatnění vědy rozvinout do podoby všeobecného rozvoje produktivní síly emancipovaných individuí teprve tehdy, až dělnická třída přijme rozvoj vědy a její technologické uplatnění za svou dějinnou záležitost. Marxova analýza technologického uplatnění vědy je vnitřně spojena s dějinnou vizí osvobození proletariátu.

Literatura

- Bibler, V. S.: *Myšlení jako tvorba*. Praha, Mladá fronta 1983.
Brožík, M.: *Marxistická teória hodnotenia*. Bratislava, Pravda 1976.
Černý, J.: *K pojmu vědy u Hegela a Marxe*. Filozofický časopis 1982, č. 1.
Jachiel, N.: *Sociologija nauki*. Moskva, Progress 1977.
Kelle, V. Ž.: *Metodologičeskije problemy komplexnovo issledovanija naučnovo truda*. Voprosy filosofii 1977, č. 5.
Laitko, H.: *Wissenschaft als allgemeine Arbeit*. Berlín, Akademie Verlag 1979.
Marx, K.: *Kapitál I*. Praha, Svoboda 1978.
Marx, K.: *Kapitál III-1*. Praha, Svoboda 1980.
Marx, K.: *Kritika Hegelovy filozofie práva*. In: K. Marx — B. Engels: *Spisy sv. I*. Praha, SNPL 1956.
Marx, K.: *Metoda politické ekonomie, Rukopisy „Grundrisse“ I*. Praha, Svoboda 1971.
Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“ II*. Praha, Svoboda 1974.
Mikulinskij, S. R.: — Richta, R.: *Socialismus a věda*. Praha, Academia 1982.
Mocek, R.: *Gedanken über die Wissenschaft*. Berlín, Dietz Verlag 1980.

*) Zespolečenštění výrobních prostředků je nezbytným předpokladem hodnotové skutečnosti vědy jako všeobecné práce realizované v celku společenské praxe.

- Ruben, P.: *Dialektik und Arbeit der Philosophie*. Köln, Pahl-Rugenstein 1978.
- Seickert, H.: *Produktivkraft Wissenschaft im Sozialismus*. Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften 1973.
- Suchardin, V. S.: *Současná vědeckotechnická revoluce*. Praha, Orbis 1973.
- Světlý, J.: *Hodnoty a hodnocení*. Praha, SPN 1978.
- Volkov, H. N.: *Istoki i gorizonty progressa*. Moskva, Izdatel'stvo polit. lit. 1976.
- Volkov, H. N.: *Sociológia vedy*. Bratislava, Pravda 1971.
- Zelený, J.: *Pojednání o dialektice*. Praha, Academia 1982.
- Zvorykin, A. A. — Žirická, I. G.: *Systémníj podchod k izučeniju nauki*. In: *Sociologičeskije problemy naučnoj dějatel'nosti*. Moskva, Institut istorii estěstvosnanija i téchniki AN SSSR 1978.

Резюме

М. Зной: Практические основы науки в свете марксистской дискуссии

Марксистская дискуссия о науке, ее теоретических основах и общественных взаимосвязях ее развития исходит в настоящее время, прямо или косвенно, из понимания науки как системы видов деятельности. Автор оценивает в статье «теоретические возможности» т. н. «деятельностного» подхода, особенно с учетом требования разработать единый методологический аппарат комплексного исследования науки.

В этой связи уделяется внимание прежде всего пониманию науки как всеобщего труда и рассматривается вопрос, в чем заключается всеобщий характер труда. Автор использует марксовский анализ абстрактного труда и форм стоимости, данный в «Капитале». Различение Марксом стоимостной предметности (Wertgegenständlichkeit), воплощенной стоимости (Wertding) и стоимостного бытия (Wertsein) и на этой основе изложенное понимание стоимостной действительности, обозначающей здесь всеобщий характер труда в условиях товарной практики, позволяет показать, что данный Марксом анализ форм стоимости имеет более широкое методологическое значение и может использоваться для изучения общих структур труда и поведения людей вообще.

Поэтому понимание стоимостной действительности, которая содержит в себе основные структуры человеческого поведения и общения, может служить подходящим инструментом изучения основных связей развития науки с общественной практикой и ее потребностями.

Summary

M. Znoj: Practical Foundations of Science in the Light of Marxist Discussion

The present Marxist discussion about science, its theoretical foundations and the social implications of its development is either explicitly or implicitly based on the conception of science as a system of activities. The present paper evaluates the "theoretical possibilities" of the so-called activity approach, particularly in view of the requirement to elaborate a uniform methodological apparatus of complex science research.

In this connection, special attention is paid to the conception of science as universal work, and the commentary is focussed on the question wherein the universal character of work consists. Use is made here of Marx's analysis of universal work and forms of value presented in *The Capital*. Marx's distinction among the object as value (Wertgegenständlichkeit), the embodiment of value (Wertding), and the value-being (Wertsein), as well as the conception of reality as value elucidated on this basis, indicating the universal character of work under the conditions of commodity practice, enable us to show that Marx's analysis of the forms of value has a broader methodological significance and can be applied in examining universal structures of work and of human activity in general.

Thus it stands to reason that the conception of reality as value, embodying the basic structures of human activities and contacts, can provide an adequate tool in examining the basic interrelations between the development of science on the one hand, and social practice and its needs on the other.